

a különböző művészeti ágak eredményeinek, tanulságainak felhasználása egy-egy irodalmi mű, irány mélyebb megvilágításában.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 1959. évi évkönyve egészében és részleteiben komoly nyere

resége irodalomtudományunknak; elismerésre méltó képet ad a munkatársak tudományos munkásságáról. Várjuk a folytatást.

Törő Györgyi

VÉRTESI ARNOLD: A TENGERI RÁK

Válogatott elbeszélések. 1858—1910. Válogatta, utószóval ellátta és sajtó alá rendezte: Vértesy Miklós. Bp. 1960. Szépirodalmi K. 428 l.

A csaknem 50 éve halott Vértesi Arnold Margit körüli lakásában magányban élte élete utolsó napjait. A közvetlen szomszédságában lakó Palágyi Lajos szerint „Igen rokonszenves megjelenésű, jómodorú, szinte nőiesen finom egyéniség volt, halk szavú, disztíngvált beszédű. Az irodalomról nem igen beszélt, fájdalmas tapasztalatai voltak. Fiainak élt és kisunokáinak. Emlékét úgyiszólván elfelejtették, de ő utolsó idejében fensőségesen mosolygott az elérhető és várható dicsőségen.”

„Irodalmunk intéző férfiai” szinte észre sem vették, hogy a múlt század szeliden ironizáló, népszerű tollforgatója 1911. augusztus 1-én szivgörcsben meghalt. Üres frázisok közepett búcsúztatta Herczeg Ferenc a Petőfi Társaság akkori elnöke „a kor által meghiggadt bölcsességű... előkelően gondolkodó, nemesen érző” író, majd a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra a magyar irodalom beteges, nem nagy igényű, de szorgos munkásának hamvait. (Vadnai Károly: *Az „ezer” legelseje*. Fővárosi Lapok. 1888. okt. 14. 284. sz. 2085—2487. l.)

Halála után mintha műveit is eltemették volna. Csak 1950 körül emlékeztek meg néhány szabadságharcos novellájáról s *A Commune harca* c. befejezetlen regényéről, mely a párizsi proletárok hősi küzdelmének állít emléket. *A tengeri rák* c. most kiadott elbeszélésgyűjteményében Vértesy Miklós igyekszik bemutatni Jókai és Mikszáth Kálmán kortársát, a múlt századi magyar irodalom második vonalának tipikus képviselőjét. A kötet megjelenése nyomán keletkezett recenziók egyértelműen bizonyítják, hogy „Vértesi műveiről érdemes volt letérlni a port” s eljuttatni a ma olvasójához. A kötet anyagából kitűnik, hogy Vértesy Miklós igyekezett minél többet, minél többfélét felvenni a kötetbe s éppen ezért első sorban terjedelmi megkötöttség lehetett az oka, hogy többségükben az általa felújításra legméltóbbnak tartott rövidlevegűtő tárcanovellák kerültek a gyűjteménybe. Bármennyire világosan látjuk, hogy milyen nehéz feladatot jelentett a Jókai termékenységével versengő kiváló elbeszélő életművéből a legjellemzőbb és legidőtállóbb novellák egy kötetbe zsífolása —

nem mulaszthatunk el egy-két megjegyzést csatolni a válogatáshoz. A magunk részéről szívesen olvastuk volna ebben a kiadásban is a szabadságharc névtelen hőseit idéző (*A közkatonák*) esetleg a császári hódítók gögös embertelenségét kigúnyoló *Revanche*, ill. a megrendítő hatású *Idegen földön* c. elbeszélését, mely hatalmas vízióban jeleníti meg az olasz földre menekült öreg munkásnak közvetlen halála előtti fiatalkori emlékeit, amikor mint cipészinasból főhadnagyi rangra emelkedett szabadsághős harcolt a császári reakció ellen. Helyet kaphatott volna az Arany János Koszorú c. szépirodalmi folyóiratában megjelent, kitűnő előadásmódról tanúskodó, égető társadalmi problémákat feszegető novellák valamelyike is (*A pénz* (1863), *Az életbiztosítás* (1864), *Herbst úr és leendő veje* (1865)). De a legnagyobb vihart felkavart *Öngyilkosok* c. kötetéből is szívesen vettünk volna még egy-két elbeszélést.

Azt természetesen nem kívánhatjuk, hogy a publicista Vértesi is helyet kapjon ebben a kötetben, de az elvártuk volna, hogy a sok szempontból kiváló írói jellemzést nyújtó összefoglaló részletesebben foglalkozzék Vértesi hírlapírói-politikai tevékenységével, mely egy időben írói háttérbe szorításának is egyik legfőbb oka volt s amely nélkül kissé levegőtlen a Vértesy Miklós által megrajzolt írói portré is.

A szabadságharc idején az alig 15 éves Vértesi — a katonaságnál szerzett betegsége ellenére is — fegyverrel küzdött a zsarnokság ellen. 1849 után apját elbocsátották tanári állásából, s a családja szinte átnyomorogta a Bach-korszakot. Maga is csak nagynehezen tudta befejezni tanulmányait. *A fényes házasság* c. regényének főhőséről írva saját magáról vall, amikor megemlíti, hogy az iskolában töltött „napok sem voltak a gondtalan öröm napjai, neki már akkor is mindennapi kenyérről kellett gondoskodnia s két iskolába járt egyszerre, abba az iskolába, ahol a könyvekből tanultak, s abba, ahol az élet ad leckét durva, irgalmatlan kézzel.” Az egyeteméről kikerülve nevelősködés és házitanióskodás után hazafias szellemtől áthatva lép az írói pályára. „A fegyvert kicsavarták Világosnál a kezünkből, de a

szellem fegyvereivel lehet még folytatni a harcot" — írja a *Varga Imre* c. regényében. Vértesi mindvégig élethivatásnak tartotta az írói pályát. Történelmi témájú romantikus művei a nemzeti öntudatra ébresztés jegyében születtek. 1860. március 15-én szívvel-lélekkel tüntet a „hatalom zsoldosai ellen”, „akiknek céljuk csak a puskacső végén van és azon kívül minden mozgatójuk a — parancs”. (*Március 15-e. 1860-ban* Ország Világ 1871. márc. 12. sz. 125. 1.)

1861 elején, a politikai reménykedések idején Vajda János, Thaly Kálmán és Matkovich Pál társaságában radikális szépirodalmi folyóiratot akartak kiadni. A lap politikai tanácsadói közé tartozott volna Kovács Imre, az olaszországi magyar légio egyik tisztje is, ki Teleki László tragikus halála után elérkezettnek látta az időt a fegyveres felkelésre. A hatóság azonban nem engedélyezte a folyóirat megindítását s helyette satirikus lapot jelentetnek meg Fekete Leves címen. Más lehetőség nem lévén „egyelőre papiros forradalmat folytattunk” — írja Vértesi a *Visszaemlékezéseiben* (Hét. 1896. júl. 26., 30. sz. 527. 1.). A népszerű vicclapnak Vértesi előbb főmunkatársa, majd szerkesztője. „Lángoló gyűlölet, az osztrák ellen, bosszúra felhívás szólt a kis lap minden sorából.” (Uo.) Kilenc hónap után előbb a szerkesztőt csukják le, majd végleg betiltják a múlt század legradikálisabb satirikus lapját.

1866-ban megjelenik Vértesinek a *magyar szent korona elrablása* c. novellája, melyben a Hunyadi-ház, a nemzeti királyságot dicsőíti (Képes Világ. 1866. 778—780. 1.), majd a *Dózsa György* c. tanulmánya, melyben megértéssel közelít a nagy parasztforradalmár alakjához. (Uo.: 1868. 543—548. 1.)

1867-től mintegy három éven át szerkesztette a Magyarországi és a Nagyvilág c. szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóiratot, melyben a kiegyezést a szélső baloldaliakkal élesen támadó Vértesi a spanyolországi Bourbon-dinasztia koronájának porba hullását és a spanyol forradalmat üdvözli:

„Az „ártatlan” Izabella trónja... összedőlt s a Bourbon-család, mely összesen hat uralkodót ajándékozott a spanyol trónra — már amennyiben ajándéknak nevezhetni az efféléket — megszűnt uralkodni Spanyolország fölött... Az utolsó Bourbon trón harc nélkül roskadt össze, ép oly dicstelen, ép oly gyalázatosan, mint ahogy létezett. A nép elhagyta... A forradalmi kormányproklamációra kihirdeti a halálbüntetés eltörlését. Csodálatos, hogy a „fölforgatóknak” ez első gondja, míg a „rend” legitim bajnokai tömeges föbelövetéssel szokták többnyire megkezdeni a rend helyreállítását.” (*A spanyol forradalom. Magyarország és a nagyvilág.* 1868. okt. 11. 41 sz. 490. 1.)

1870. december 11-én jelent meg az

Ország Világ c. folyóiratának mutatvány-száma. A lap — melynek programja „a nemzeti önállóság és biztosítékainak megszerzése” volt — bátran szembe fordult a kiegyezéssel s állt ki a párizsi nép, a párizsi proletariátus mellett. A január 29-i szám a következő szöveggel közli I. Vilmos, az új német császár arcképét:

„Isten, Bismarck, Moltke, az ágyuk és zúdnadlik kegyelméből császár lett tehát a német királyból... Miként a középkorban: az ököljog szerezte meg neki e címet, s miként a középkorban, hűbéres fejedelmek környezik az új trónt, mely előtt negyven millió rabszolga görnyedezik s egy millió koszorús szurony hint vakító fényt mindenfelé!” Hogy teljes legyen a gúny, az író még hozzáfűzi: „Nem tiszteletből, csak a képes lapokra nehezedő kötelességből közöljük hát a pompás arcképet most, midőn a német császárság kikiáltása az egész világot foglalkoztatja.” (5. sz. 57. 1.)

Az *Internationale és Marx Károly* c. névtelen cikke korához képest — téves megállapításai ellenére is — pozitívan foglal állást a munkásmozgalom mellett. Szerinte az Internacionálé nem más, mint „Egy óriás szövetség... melyben nemcsak a nyers tömeg, hanem a gondolkodó fő, bölcsészek és tudományos férfiak is képviselők...” Tárnyilagosan elismeri, hogy „Az Internationale ma már százezrenként, millióként számítja híveit. A kormányok üldözése nem fogyasztja, csak növeli számukat”. A Marxról írott sorok — amelyek a világreakció támadásának kereszt-tüzeiben keletkeztek — különösen értékesek: A „Központi Bizottmány sajtóképi eltétő lelke egy német tudós: Dr. Marx Károly”, ki „egy tudós szobájából vezérel egy lassan bár, de határozottan előretörő, általános európai forradalmat!” (Ország Világ. 1871. dec. 10. 50. sz. 588. 1.)

E cikkek megjelenése után aligha hihetjük el Vértesy Miklósnak, hogy csak az előfizetők elkedvetlenedése és csalódása miatt szűnt meg a Párizsi Kommunról szóló regényt folytatásokban közlő Ország Világ. Az sem lehet merő véletlen, hogy az 1870-es évek végén viszonylag „beváltak Vértesi anyagi számításai”. Tisza Kálmán „bihari pontjainak szegre akasztása” után, 1879-ben ugyanis a Debreceni Ellenőr c. napilap kiadó-szerkesztője s kormánypárti publicista lett Vértesi. Egymás után sorjázta a Habsburg-házat és a méltóságos dszentri-miniszterelnököt dicsőítő cikkei. Vértesy Miklós ebből a nyilvánvaló jobbrafordulásból semmit nem lát. Pedig e politikai jobbraátot egy bizonyos idő után Vértesi szépirodalmi műveinek elszíntelenedése is követi. Egyre kevésbé érezzük művei mögött a társadalmi élet élő valóságát, egyre inkább tértől és időtől elvonatkozott, ötletre alapított jellembeli fogyatékos-

ságok vagy legjobb esetben általános társadalmi hibák kipellengérezése vezeti tollát. Öreg kori műveiben igen gyakran csak a kisvárosi pletykák szerelmi bonyodalmait boncolgatja. Köztudott, hogy sohasem tartozott írói erényei közé a sokoldalú pszichológiai motiválás, mégis feltűnő, hogy az 1880-as évektől kezdve fokozatosan elhalványul műveiben a lélektani indoklást célzó sokszínű művészi megjelenítés, s egyre több vérszegény vázlatot alkot. Míg a 70-es években keletkezett műveiben tehetséges, ambíciózus társadalom-reformerek elszánt harcát megbéklyózza az osztálytársadalom korrupciója (*Az apostol, Eltévészett utak, Fényes házasság* stb.), míg kedvenc szereplői a múlt század magyar társadalmának áldozatai, az erkölcsromboló úri világ szörnyszülöttei (*A nyomorúság iskolája, Öngyilkosok* stb.), addig a század vége felé az élettől való eltávolodás beszédes bizonyítékként a kapitalista újságírás igényeit kielégítő tárcákat ír megülethetősen kiváló rutinnal.

Véleményünk szerint Vértési Arnold életműve feltétlenül értékesebb annál, mint amit Herczeg Ferenc szerint „meghiggadt bölcsességű” — nyugodtan hozzátehetjük: ellenzéki politikai magatartásából kiábrándult — íróként öreg korában alkotott. Még akkor is, ha előadó készsége tisztult, csiszolódtott s nemcsak a romantikus ballasztoktól szabadult meg az évtizedek során, hanem a korábbi pongyola felépítésű novelláival szemben kései szerkesztéstechnikája is jó arányérzékű íróra vall.

Vértési Miklós az író műveinek felsorolásakor megfigyelkedezik mondanivalója miatt fontos két regényéről, amelyeket az irodalomtörténeti tanulmányok is mellőznek, mert kötetben sohasem jelentek meg. 1878-ban Mikszáth Kálmán — kit baráti szálak fűztek Vértésihez — a Szegedi Naplóban megjelenteti *A hülye fiú* c. regényt, melyben a koleralázadás eseményeinek felelevenítésekor lángra kap a vasvillával felfegyverzett parasztok úrgyűlölete; véstjűsölő kiáltás hangzik végig a falun: „Nem akarunk többé az urak szolgálai

lenni!” A regény földesúri szereplője megbecsteleníti, egy hülye gyerekkel ajándékozza meg az életkedvtől pirospozsgás „falusi legszebb leányt”, majd minden lelkiismeretfurdalás nélkül erkölcsi és anyagi nyomorba kergeti. A polgári házasság mellett a dogmatikus egyházi törvények ellen szót emelő *Hottomiglan* c. bonyolult bűnügyi nyomozás szálaival átszőtt regénye (Debreceni Ellenőr. 1884.) is hasonló szempontból érdemel említést.

Nem értjük, hogy — ha jegyzetszótár készítője szükségét érezte annak, hogy megmagyarázza a baldachin, cinikus, dekrétum, glória, kardinális, malíciózus, prépost, tődölob (mely egyébként a szövegből is kiderül) szavakat — miért hagyta magyarázatlanul pl. az addio, baret, duomo, kucseber, Laresek, mazzinista, moll (ruhaanyag), porfir rota, prefektus, prior, prócesszió, tiara szavakat.

Befejezőként nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Vértési munkásságát érdemes volt megismertetni olvasóközönségünkkel, sőt véleményünk szerint nem ártana egy újabb novelláskötet megjelentetése mellett egy kötetnyi regényét is kiadni. Az *ugaroskarádi közbirtokosság, Csiricsáry Bertalan úr öméltsága, A nyomorúság iskolája, Eltévészett utak, Fényes házasság* címűek közül lehetne válogatni. Vértési Arnold műveinek a fokozott megbecsülésére int Jókai Mór *Nemzet* c. napilapja is:

„alig is érdemli meg valaki inkább, mint Vértési, a magyar olvasó közönségnek rokonszenvét, érdeklődését és becsülését. Évek hosszú során át volt ő a közönségnek egyik legkedvesebb beszélyírója... Művei, amint belőlük mindig természeti igazság és meggyőző élethűség szólt, úgy mindig kellemesen mulattatók is voltak: Vértési mindig a költői szépnék mezébe tudta öltöztetni az életirányító eszméket, melyeket éles eszével taglalt és fenkölt írói ékesszólással tárgyalt.” (*Tudomány és Irodalom*. 1888. okt. 14. 284. sz. Reggeli kiadás. 7. l.)

Szekeres László

CSATHÓ KÁLMÁN VISSZAEMLEKEZÉSEI A NEMZETI SZINHÁZRÓL

Ilyeneknek láttam őket. Régi Nemzeti Színház-i arcképalbum. — A régi Nemzeti Színház. Bp 1960. Magvető K. 332; 342 l. 26 + 27 t.

Példaszerűen okos dolog volt, hogy Csathó megírta, a Magvető pedig kiadta ezt a két, külsejében is vonzó szépségű kötetet. Kultúránk, tehát színházi kultúránk is — ugrás-szerű nagy minőségi változásaival együtt — megszakíthatlan folyamat, s a mának kötelessége, hogy a tegnapi emléket megtartsa a holnap számára. Főként, ha olyan illanó emlékekről van szó, amelyek nem maradtak, nem is maradhattak fenn másutt, mint egykori szem- és fültanúk agysejtjeiben. Sietve kell

készítenünk e koros kortársakat: bízzák nyomdafestékre és papirosra, ami történelmileg, esztétikailag értékeset őriznek. Külön szerencse, hogy oly sok értékes emléknék őrzője, mint Csathó Kálmán, ma is könnyed tollú, kellemes elbeszélő, nagy erények és apró gyarlóságok friss szemű ábrázolója, jellemző adomák jóízű előadója. Fényt és árnyat, fellelkeseést és humort, dicséretet és gúnyt finom arányérzékkel vegyít egykori pályatársairól: színészekről és színigazgatókról,